

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО

УДК 027.6:271.2-78(091)Мехов

БІБЛІОТЕКА ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА КУЛЬТУРА ЛИЦАРІВ ОРДЕНУ СВЯТОГО ГРОБУ ГОСПОДНЬОГО З МЕХОВА: ІСТОРІЯ – КНИГОЗБІРНЯ – ЛЮДИ

Ришард СКШИНЯЖ

*Люблінський католицький університет,
вул. Алеї Рацлавіцької, 14, м. Люблін, 20-950, Польща, тел. (081) 445-33-29,
ел. пошта: ryszard.skrzyniarz@gazeta.pl*

Прослідковано історію бібліотеки лицарів ордену Гробу Господнього в Мехові, яка формувалася протягом шести з половиною століть і була розформована після закриття монастиря у 1819 р. Книги, які збереглися до сьогодні, наочно демонструють прагнення ченців до інтелектуального розвитку, нагромадження культурної спадщини та її практичного використання. Наголошено на активному використанні книгозбірні вченими, які писали теологічні праці, катехизиси чи історію Ордену.

Ключові слова: Мехов, бібліотека, орден Гробу Господнього.

Стаття має на меті представити роль бібліотеки в інтелектуальній культурі лицарів ордену Гробу Господнього в Мехові, цінність їхньої книгозбірні та персоналії пов'язаних із нею людей: авторів книг, власників та читачів, які ними користувалися.

Лицарський орден Святого Гробу Господнього в Єрусалимі було створено під час Першого хрестового походу, після взяття Єрусалиму 15 липня 1099 р. Створений того ж року капітул світських каноніків у 1114 р. прийняв устав св. Августина і підпорядкувався безпосередньо Патріархові Єрусалимському, Арнульфові де Роолу. Ймовірно, Готфрід Бульонський або його наступник Балдуїн I покликали до життя створену з числа учасників хрестового походу спільноту, до якої входили дві категорії членів – лицарі та духовні особи. Завданням лицарів була охорона святих місць та паломників, які туди прибували, натомість духовні особи повинні були займатися душпастирською і добродійною діяльністю. Після здобуття мусульманами Акри діяльність групи лицарів втратила сенс, і тільки у 1304 р. її було відновлено як братство. У той же час духовні особи, відомі як *Canonici Regulares Custodes Sanctissimi Sepulchri Hierosolymitani*, швидко добули популярність завдяки душпастирській діяльності при Гробі Господньому. Папа Калікст II затвердив орден у 1122 р., повторно це зробили Гонорій II у 1128 р., Целестин II у 1144 р. і Олександр III у 1161 р. Після того, як Єрусалим у 1187 р. захопили мусульмани, резиденцією ордену стала Акра, а після того, як у 1291 р. хрестоносці її покинули – монастир св. Луки в Перуджі¹.

¹ Про лицарів Ордену Святого Гробу Господнього див.: Bress-Bautier G. *Dévotion au Saint-Sépulcre et histoire hospitalière (Xe–XIVe siècles)* // *Actes du 97e Congrès National des Sociétés Savantes. Philologie et histoire, Nantes 1972.* – Paris, 1979. – S. 253–276; Ejudem. *Le prieuré du Saint-Sépulcre de La Vinadière (1263–1498)* // *Bulletin de la Société des Lettres, Sciences et Arts de la Corrèze.* – 1980. – T. 83. – S. 39–47; Dobronić L. *Regularni kanonici sv. Groba Jeruzalemskog u Hrvatskoj* // *Croatica Christiana Periodica.* – 1984. – God. VIII. – Nr 14. – S. 1–35; Elm K. *“Umbilicus Mundi”. Beiträge zur Geschichte Jerusalems, der Kreuzzüge, des Kapitels vom Hlg. Grab in Jerusalem und der Ritterorden.* – Sint-Kruis (Brugge), 1998; Ejudem. *Fratres et Sorores Sanctissimi Sepulchri. Beiträge zu fraternitas, familia und weiblichen Religiosentum im Kreis des Kapitels vom Hlg. Grab* //

У 1163 р. Якса з Мехова привів лицарів ордену з Єрусалиму до свого родинного маєтку в Мехові. Польські лицарі Гробу Господнього за короткий час отримали численні надання і привілеї, а з грамоти Патріарха Єрусалимського Аймаро Монако, виданої 1198 р., можна довідатися, що крім новозбудованого костелу в Мехові, їм належали костели в Холмі над Рабою, Скаришеві та Гнезно. З плином часу обсяг їхньої душпастирської і добродійної діяльності розширювався. Існуючі та новостворені костели і шпиталі передавали меховському конвенту з довічним правом патронату. Загалом від часу утворення першого представництва в Мехові до середини XV ст. меховська конгрегація опікувалася 41 представництвом різного рангу – парафіяльними препозитурами, шпитальними препозитурами і парафіями. Від XVI ст. до закриття меховського монастиря у 1819 р. лицарі ордену здобули контроль ще лише над шістьма представництвами. Від Середньовіччя вони разом з іншими коляторами утримували право патронату в кількох парафіях².

1. Історичний нарис меховської бібліотеки

Початки бібліотеки лицарів ордену Гробу Господнього походять від часів переселення цього ордену на польські землі у 1163 р. Після утворення ченців і побудови костелу, посвята якого відбулася близько 1170–1179 рр.³, ченці повинні були потурбуватися про необхідні літургійні книги для ведення душпастирської роботи⁴. Серед перших книг, які належали монастирю, вочевидь були тексти Святого Письма, а можливо, навіть ціла Біблія, гоміліарі, агіографічні збірники, літургійні книги та підручники, які використовували для відправлення літургій та душпастирської діяльності у конвенті та на парафіях⁵.

Frühmittelalterliche Studien. – 1976. – Nr 10. – S. 287–334; Ejsudem. Kanoniker und Ritter vom Heiligen Grab. Ein Beitrag zur Entstehung und Frühgeschichte der palästinensischen Ritterorden // *Die geistlichen Ritterorden Europas* / red. J. Fleckenstein, M. Hellmann. – Sigmaringen, 1980. – P. 141–170; Ejsudem. *Quellen zur Geschichte des Ordens vom Hlg. Grab in Nordwest Europa aus deutschen und niederländischen Archiven (1191–1603).* – Brussel, 1976; Gonzalez Ayala J. *Canónigos del Santo Sepulcro en Jerusalén y Calatayud.* – Madrid, 1970; Hereswitha M. Canonici regolari del Santo Sepulcro di Gerusalemme // *Dizionario degli istituti di perfezione.* – Roma, 1975. – T. 1–2. – S. 148–151; Ejsudem. *Oder van Heilige-Graf.* – Brussel, 1975; Rincón García W. *La Orden del Santo Sepulcro en Aragón.* – Zaragoza, 1982; Slivka M. Rádové domy v štruktúre osídlenia Slovenska a v jeho politických a sociálno-ekonomických vzťahoch (so zameraním na křížovnícké rády) // *Archaeologia Historica.* – 1987. – Č. 12. – S. 382–402; Tessier G. Les débuts de l'ordre du Saint-Sépulcre en Espagne // *Bibliothèque de l'École de Chartes.* – 1958. – T. 116. – S. 5–28; Visentin M. *Ordine equestre del Santo Sepulcro di Gerusalemme.* – Verona, 1991; Von Der Decken N. Die Kanoniker vom Hlg. Grabe in England // *La Orden del Santo Sepulcro. Il Jornadas de Estudio del Centro de Estudios de la Orden del Santo Sepulcro.* – Zaragoza, 1996. – S. 85–101.

² Nakielski S. *Miechovia sive promptuarium antiquitatem monasterii Miechoviensis.* – Kraków, 1634–1646; Pękalski P. *O początku, rozkrzewianiu i upadku Zakonu XX. Kanoników Stróżów św. Grobu Jerozolimskiego.* – Kraków, 1867; Tobiasz M. Bożogrobcy w Miechowie (w 800-lecie sprowadzenia zakonu do Polski) // *Nasza Przeszość.* – 1963. – T. 17. – S. 5–60; Peckowski Z. *Miechów. Studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do roku 1914.* – Kraków, 1967. – S. 348–351; Duchniewski J., Peckowski Z., Piwoński H. Bożogrobcy // *Encyklopedia katolicka.* – Lublin, 1985. – T. 2. – Kol. 877–882; низка статей у збірнику: *Bożogrobcy w Polsce.* – Miechów; Warszawa, 1999; Ptaszyński P., *Zakon bożogrobców w ziemi dobrzyńskiej. Zarys dziejów.* – Rypin; Warszawa, 1999; Skrzyniarz R. Дипломи пергаминової закони боżогробців в збірках архівів паństwowych в Польщі // *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* (далі – АВМК). – 1996. – Т. 65. – S. 413–421; Ejsudem, *Kanonicy Regularni Grobu Bożego na ziemiach polskich w średniowieczu* (машинопис у автора); Dębowska M., Skrzyniarz R. Матеріали до історії боżогробців в Архівіум Парофійальний в Мєхєвє // *АВМК.* – 2006. – Т. 86. – S. 83–106.

³ Skrzyniarz R. Початки архіву закони боżогробців в Мєхєвє // *АВМК.* – 1999. – Т. 71. – S. 408.

⁴ Skrzyniarz R. Діяльність душпастерска закони боżогробців в середньовіччє Мєхєвє // *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym* / red. M. Derwich, A. Partowicz. – Wrocław; Opole, 2000. – S. 449–458.

⁵ Zahajkiewicz M. T. Теорія душпастерства // *Dzieje teologii katolickiej w Polsce.* – Lublin, 1974. – T. 1: *Średniowiecze* / red. M. Rechowicz. – S. 214–219; Straszewicz M. Homiljarze polskie // *Encyklopedia katolicka.* –

При меховському костелі було побудовано мурований монастир, у якому розташували трапезну, келії для ченців і братії, бібліотеку, склади і господарські побудови⁶. Перша бібліотека – “*libragium*” – могла знаходитись у скарбниці або біля неї, при захристії. Слід припустити, що це було обширне приміщення, в якому нагромаджувалися книги, цінне церковне начиння та священничі ризи, а також перші документи надань, дарів і привілеїв. Книги зберігали на дерев'яних полицях, а документи – у скринях, які ще називали шкатулами. На жаль, найдавніша історія монастирської бібліотеки та її фондів нам не відомі. Численні пожежі в монастирі у 1287, 1345, 1379 і 1506 рр., грабунки, напади татар і чеського короля Яна Люксембурзького у 1345 р. збіднили найстарішу книгозбірню меховського монастиря⁷. Середньовічна історія меховської бібліотеки губиться у сутінках минулого, і з огляду на брак джерел її важко відтворити.

Лише на початку XVII ст. генеральний (комендаторійний) препозит Мацей Любенський (1617–1627) розпорядився перенести бібліотеку, яка, “повна пороху, була поживою для молі”, до іншого, світлого і чистого приміщення. Переносити бібліотеку, ймовірно, допомагав Самуель Накельський, який відповідно впорядкував і збільшив її, щоб мати можливість часто нею користуватися, зокрема при написанні *Miechovii*. Під час нашестя шведів у 1655 і 1702 рр. монастир було пограбовано і викрадено найцінніші рукописи. Після пожежі в монастирі 1732 р., яка спричинила певні втрати для архіву та бібліотеки⁸, кустош Пьотр Борович переробив одну з трапезних, убезпечив її від вогню і переніс туди книгозбірню. Завдяки цьому бібліотека залишилася неушкодженою під час великої пожежі 1745 р., яка знищила місто, костел і монастир, – згоріли лише ті книги, які знаходилися в келіях ченців.

Трагічним моментом в історії цієї книгозбірні стало закриття монастиря в Мехові 1819 р., яке спричинило розпорошення і знищення нагромаджених бібліотечних фондів⁹. Прибуття до меховського монастиря Самуеля Богуміла Лінде у серпні 1819 р. поклало край існуванню книгозбірні, нагромадженої та дбайливо збереженої протягом століть. Зберігся документ, укладений 8 серпня 1819 р. в Мехові, з підписами С. Б. Лінде та меховського препозита Томаша Новінського, в якому читаємо: “виокремив [С. Б. Лінде. – *P. C.*] з неї книжок 4677, які в 35 пачок і 8 бочок запакував, печаткою Публічної Бібліотеки опечатав і написом “Мехов” позначити наказав”¹⁰.

Lublin, 1993. – Т. 6. – Kol. 1180–1181; Skrzyniarz R. Zbiory kazań w polskich księgozbiorach okresu średniowiecza // *ABMK*. – 1998. – Т. 70. – S. 247–260.

⁶ Wiśniewski J. *Dekanat miechowski*. – Radom, 1917. – S. 111.

⁷ Skrzyniarz R. Księgozbiór historyczny bożogrobców w parafii Miechów // *ABMK*. – 2002. – Т. 77. – S. 71.

⁸ Ймовірно, тоді згоріла підручна бібліотека, а подана М. Булінським і повторена згодом інформація про те, що нібито 15 січня 1732 р. згоріла вся бібліотека, є помилковою (Buliński M. *Wiadomości historyczne o zakonie kanoników regularynych Stróżów Grobu Chrystusowego zwykle u nas zwanych miechowitami // Pamiętnik religijno-moralny*. – Warszawa, 1852. – Т. 22. – S. 479; Baliński M., Lipiński T. *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*. – Warszawa, 1885. – Т. 2. – S. 191; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* / red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. – Warszawa, 1885. – Т. 6. – S. 323; Navarra F. *Monografia kościołów diecezji kieleckiej*. – Warszawa, 1912. – Т. 2. – S. 275–276; Wiśniewski J. *Dekanat miechowski*... – S. 129).

⁹ Згідно з наказом Урядової комісії у справах віросповідань і народної освіти, яка займалась архівами та бібліотеками, на початку травня 1819 р. було опечатано архіви й бібліотеки ліквідованих монастирів та скеровано С. Б. Лінде, директора Публічної бібліотеки у Варшаві, щоб він переглянув вміст ліквідованих бібліотек, вибрав з них найбільш цінні публікації і переслав до Варшави. С. Б. Лінде розпочав роботу в середині травня і продовжував її до середини вересня 1819 р. (див.: Gach P. P. *Zakony w diecezji kieleckiej 1805–1914 // Nasza Przyszłość*. – 1983. – Т. 59. – S. 187).

¹⁰ Парафіяльний архів у Мехові, [без сигнатури], паперовий документ від 8 серпня 1819 р.

Таким чином меховську книгозбірню вивезли спочатку до Гебдова, а звідти її транспортували по Віслі до Варшави.

Середньовічні рукописи і друковані видання з бібліотеки меховських лицарів ордену Святого Гробу Господнього помістили в Публічній бібліотеці у Варшаві. У 1832–1834 рр., в рамках репресій, які розпочалися після Листопадового повстання, її разом з іншими бібліотеками перевезли до Санкт-Петербургу¹¹. На підставі статті XI Ризького мирного договору, укладеного 1921 р., частина пограбованої книгозбірні у 1925 р. повернулася до Польщі. Нині книги, які раніше зберігалися у Мехові, знаходяться в бібліотеці Варшавського університету¹², Національній бібліотеці у Варшаві, бібліотеках духовних семінарій Кельце, Тарнова і – ймовірно – Варшаві; скоріше за все, список власників колишньої меховської книгозбірні цим не вичерпується.

Згідно зі свідченнями бібліофілів XIX ст., меховська бібліотека налічувала близько 10 тис. томів, натомість в інвентарі 1810 р. записано 4537 томів, у тому числі 215 рукописів. Книгозбірню було розділено на 22 тематичні групи. Там знаходилися книги з різних галузей східними мовами (13 томів), грецькою (79), німецькою (20), італійською (240) і французькою (50), книги граматики (68), поетів (108) і риторів (169), філологічні книги (300), книги з догматичної (362), аскетичної (409) і моральної теології (280), катехитичні книги (66), книги з канонічного і світського права (388), історії Церкви та світської історії (406), Отців Церкви (142), книги проповідей (688), Святого Письма (60), тлумачення Святого Письма (144), заборонені книги з різних галузей (20), книги на різноманітну тематику, яких нараховано 310 томів, а також уже згадані рукописи¹³. Інвентар від 30 квітня 1810 р., імовірно, неповний, налічував 4537 книг, і в той же час С. Б. Лінде вилучив з меховської книгозбірні 4677 книг і рукописів. У “Географічному словнику Королівства Польського” Б. Хлебовський вказав, що бібліотека налічувала до 9 тисяч томів¹⁴. Чому ж оцінки обсягу меховських фондів настільки відрізняються між собою? До меховської бібліотеки входила монастирська книгозбірня і так звана бібліотека абата. Тож обидві бібліотеки разом могли налічувати близько 10 тисяч томів. Натомість в інвентарі 1810 р. було відображено лише монастирську бібліотеку. Ці дві бібліотеки могли утворитися завдяки нововведенню генерального препозита у 1567 р. Про те, що обидві вони існували, і одна була власністю конвенту, а інша – препозита, свідчить розмова єпископа Томаша Новінського з С. Лінде, який прибув, щоб забрати книги з меховської бібліотеки. Коли С. Лінде спробував увійти до абатської бібліотеки, Т. Новінський начебто сказав йому: “Ти маєш листа на ті [книги, які належали конвенту], але ці є моєю власністю, і ти не маєш права їх чіпати”.

¹¹ У 1819 р. було ліквідовано 29 чоловічих монастирів і 6 жіночих і перебрано їхнє майно, архіви і бібліотеки, зокрема монастир Святого Хреста у Свентокшиських горах, монастир в Сєсхові (бенедиктинці), Мехові (Лицарі Гробу Господнього), Червінську (регулярні каноніки), Гебдові (премонстранти), Ритвянах (камальдули), Єнджеюві, Копживниці, Вонхоцьку (цистерціанці).

¹² *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. – Warszawa, 1994. – Т. 1, cz. 1: XV w.; Т. 1, cz. 2: XVI w.: A / oprac. Т. Komender; *Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. – Warszawa, 1998. – Т. 2: B, cz. 1: Babrius–Biblia; Т. 2: B, cz. 2: Bibliander–Bzowski / oprac. Т. Komender, H. Mieczkowska; Sipayło M. *Polskie superexlibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. – Warszawa, 1988; Cubrzyńska-Leonarczyk M. *Polskie superexlibrisy XVI–XVIII wieku. Centuria druga*. – Warszawa, 2001.

¹³ Інвентар, укладений 30 квітня 1810 р., у розділі “Бібліотека” нараховував 22 категорії книг, які становили в сумі 4537 екземплярів (Skrzyniarz R. *Księgozbiór historyczny bożogrobców w parafii Miechów...* – S. 74).

¹⁴ “Географічний словник Королівства Польського” подає: “Меховський монастир володів чудовою бібліотекою, яка налічувала до 9000 томів” (*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...* – Warszawa, 1885. – Т. 6. – S. 323).

Від багатой книгозбірні ордену в Мехові залишилося близько 5 тис. томів з абатської бібліотеки. У 1825 р. посаду заступника окружного комісара в Мехові обійняв Вінценти Пьонтковський, бібліофіл і колекціонер. На базі меховської книгозбірні він сформував приватну бібліотеку, яка в 1860-х рр. налічувала близько 10 тис. томів¹⁵. Частина книгозбірні, яку не забрав В. Пьонтковський, розікрали місцеві мешканці, а частина згоріла у 1839 р. Попри такі несприятливі обставини, до початку ХХ ст. вдалося врятувати кількасот книг. У 1917 р. Ян Вішневський занотував: “На сьогодні бібліотека складається з 787 томів, переважно на теологічну та проповідницьку тематику”¹⁶. Ймовірно, у 1839 р. після пожежі вцілілі книги зі складу біля внутрішньої галереї перенесли до давнього сховища над притвором біля пресвітерію, і розмістили на дерев’яних полицях, де вони знаходяться і до сьогодні*. Ймовірно, саме тоді було наклеєно інвентарні номери до 553. У 1978–1979 рр. Збігнев Пенцковський здійснив інвентаризацію і каталогізування книгозбірні, яка залишилася по меховських лицарях ордену Святого Гробу Господнього¹⁷. За його підрахунками, у фондах збереглося 665 томів, у тому числі 147 дублетів. Зараз у Мехові знаходиться 660 томів – вилучено дві братські книги і зафіксовано брак трьох томів за каталогом З. Пенцковського, натомість віднайдено дві книги ХVІІІ ст. і п’ять рукописів ХІХ ст., про які важко ствердити, чи належали вони до бібліотеки ордену, а також близько 250 томів, виданих після 1819 р., які зберігаються разом із книгозбіркою, що залишилася після каноніків Гробу Господнього**.

Бібліотека меховських лицарів Гробу Господнього мала три види власницьких знаків. Першим з них був суперекслібрис (їх є дев’ять) із гербом ордену, витисненим на декоративній обкладинці. Іншим позначенням було скорочення С†М (Conventus † Miechoviensis), виконане тушшю на краях блоку книг. Третій спосіб полягав у вписанні сигнатур на внутрішніх сторонах книг. Сигнатури склалися з двох частин: до першої входила заголовна літера і кілька цифр, що могло означати розташування книжок на полицях (наприклад, В 4-25), друга – це скорочене позначення відділу, до якого належала певна книга, і число, яке означає порядковий номер у цьому відділі (наприклад, Сп [conciones] 454). Власницькі знаки можуть траплятися окремо або разом з іншими. Деякі з провенієнційних знаків меховської бібліотеки вказують на те, що попередніми власниками книг були приватні особи, перш за все ченці (і не лише ордену Гробу Господнього), а також світські особи. Є власницькі знаки, які вказують на факт купівлі книг у приватних осіб за кордоном. Сигнатури меховської бібліотеки надавали до 1762 р., коли було укладено каталог (*Catalogus Bibliothecae Miechoviensis*)¹⁸. Ймовірно, каталогування і присвоєння сигнатур новим надходженням згодом занедбали.

¹⁵ Peckowski Z. *Księgozbiór bożogrobców miechowskich i inwentaryzacja jego pozostałości w Miechowie*. – Miechów, 1978–1979. – Рукопис. – S. 17.

¹⁶ Wiśniewski J. *Dekanat miechowski...* – S. 129.

* Отець прелат Єжи Гредка убезпечив книгозбірню, вставивши якісне вікно, завдяки чому книги не потерпають від різких перепадів температури і вологості.

¹⁷ Peckowski Z. *Księgozbiór bożogrobców miechowskich...*

** Пошуки і каталогування книгозбірні автор здійснив у 1994, 1995 і 1999 рр.

¹⁸ *Katalog druków XV–XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie...* – Т. 1, cz. II: XVI w.: A / oprac. T. Komender. – S. 490. Мої розшуки “Catalogus Bibliothecae Miechoviensis” за 1762 р. завершилися невдачею. Ймовірно, каталог загинув під час Другої світової війни, а останньою особою, яка користувалася ним, була Марія Горновська, яка підготувала на його основі опрацювання меховської бібліотеки, див.: Hornowska M., Zdzitowiecka-Jasińska H. *Zbiory rękopiśmienne w Polsce średniowiecznej*. – Warszawa, 1947. – S. 437; Hornowska M. *Materiały źródłowe do książki o bibliotekach średniowiecznych... w Polsce*. – Т. 2 // Biblioteka Narodowa, rps nr IV 10427, t. 2.

Книги, які донині зберігаються в Мехові, ймовірно, датуються XV–XIX ст. Чотири з них – це, безсумнівно, інкунабули кінця XV ст. З XVI ст. походять 175 томів, з XVII ст. – 267, з XVIII ст. – 175, а XIX ст. (до 1819 р.) датуються 15 книг. Дату видання 29 томів не встановлено, оскільки в них бракує початкових аркушів. У збереженій книгозбірні знаходиться 59 книг польською мовою, 6 – німецькою, а решта – латинською. Більш як половину книг складають проповіді, а решту – теологічні праці, трактати, коментарі, підручники, требники, життя святих та Біблії. На деяких із цих книжок – зокрема з текстами проповідей – зроблено записи на полях. Колишня бібліотека меховських лицарів Гробу Господнього перебуває не в найкращому стані. Хоча більшість книг має оправи, деякі з них пошкоджені, подерті, забруднені та уражені грибок. Через це вони вимагають консервації та перенесення у безпечніше місце.

2. Книгозбірня

Меховська бібліотека поповнювалася цінними рукописами, які переписували в тамтешньому скрипторії. Нам не відомі джерела, які би підтверджували появу скрипторію безпосередньо після створення монастиря, але ймовірно було саме так, оскільки слід було переписувати книги, потрібні для роботи в новонаданих душпастирських представництвах. Обіймаючи нові душпастирські осередки, каноніки забирали з собою підручну книгозбірню, необхідну для відправлення літургій (Біблії, агенди, антифонарії, місали) і тайств (саркаментарії, пенітенціарії). Пишучи свої праці та виконуючи душпастирські обов'язки, ченці користувалися багатою книгозбірнею. Варто згадати хоча б кількох із них: Станіслава Стойковіца з Ксьонжа (пом. 1395), Станіслава з Ловіча (пом. 1574), Самуеля Накельського (пом. 1652), Флоріана Себастьяна Буйдецького (пом. 1765) та багатьох інших¹⁹ – про яких мова піде далі.

Перед початком Другої світової війни Марія Горновська ідентифікувала і описала 127 середньовічних рукописів із Національної бібліотеки, які раніше зберігалися в меховській бібліотеці²⁰. На жаль, більшість із них загинула під час воєнних подій. Серед цих рукописів знаходилися кодекси різного змісту. До першої групи входили Біблії, тлумачення, коментарі (наприклад, коментарі Миколая з Ліри, Конрада Золтов і Йоганнеса Марчесінуса), пояснення до Біблії, конкорданси. Наступну групу рукописів становили праці Отців Церкви, у тому числі Августина, Григорія Великого, Ісидора. Найчисельніша група кодексів містила проповідницькі праці, зокрема проповіді, гомілії, постилли і посібники для проповідників. До цієї збірки входили гомілетичні праці, зокрема, Якова Ворагінського, Ієроніма Празького, Вільгельма з Парижу, Мацея з Легниці, Альберта з Падуї, Лукаша з Великого Козьміна. Це були проповіді до різних нагод, а також тексти про святих, постилли і гомілії, рукописи з галузі літургії та літургійні посібники, наприклад, “*Rationale divinorum officiorum*” Гійома Дюрана²¹, Меховський місал (1455–1461)²², кодекси зі спекулятивної та практичної теології, відома праця Бартоломео з Санкта Конкордіа (Пізанського) “*Summa de casibus conscientiae*”²³, завершена 1338 р., а також меховський кодекс, скопійований у

¹⁹ Skrzyński R. Duchowość zakonu bożogrobców // *Ludzie. Kościół. Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)* / red. W. Iwańczak, S. K. Kuczyński. – Warszawa, 2001. – S. 56–57; Ejustdem. *Działalność naukowa bożogrobców polskich* (у друці).

²⁰ Hornowska M. Materiały źródłowe do książki o bibliotekach średniowiecznych ... w Polsce. – T. 2. Сигнатури запозичено з рукопису М. Горновської.

²¹ Lat. F. c. I 88.

²² Lat. F. v. I 83.

²³ Lat. F. c. I 7.

1347 р. П'ять рукописів 1444, 1449, 1455, 1456 і 1472 рр., що містять *Sacramentale*²⁴ Миколая з Блоня, праці Йоана де Део, прозваного Іспанцем, Конрада Золтова, Яна Існера, коментарі до збірок сповідників Раймунда де Пеньяфорта і Генріха з Месбурга, а також добре знану в середньовіччі теологічну працю *Malogranatum tres partes* у трьох примірниках. Серед рукописів знаходилися праці з історії Церкви (наприклад, Євсевія Кесарійського), церковного права, життя святих і легенди, а також кодекси, які включали в себе підручники і словники. Багато конвolutів охоплювали по кілька або кільканадцять різних книг, тому деякі з них важко віднести до конкретної тематичної групи. Наприклад, в одному кодексі було об'єднано фрагменти Біблії, проповіді, коментарі і життя святих²⁵. Рідко який рукопис містив лише одну назву. У них записували різні документи та інформацію, наприклад, у рукописі XV ст. знаходився витяг звернення Яна з Мехова до короля іменем Базельського собору, а також кілька меховських дипломів, акти, документи і ухвали собору²⁶. З рукописів Національної бібліотеки, які описала Марія Горновська, до сьогодні збереглося лише п'ять середньовічних рукописів²⁷.

На цій підставі можемо стверджувати, що в середньовічній меховській бібліотеці знаходилися рукописи теологічного змісту з галузі догматичної, аскетичної, моральної, проповідницької та катехитичної теології, церковної та світської історії, канонічного і цивільного права, тексти на теми хрестових походів²⁸, біблістики, філософії та літератури.

Праці, переписані у скрипторіях Мехова, Кракова, Пшеворська і Лежайська, а також закуплені ченцями чи подаровані світськими особами²⁹, оправляли в меховській інтролігаторській майстерні. Іноді по кілька праць оправляли в одну солідну оправу. Дошки покривали яскраво-жовтою шкірою (М. Горновська писала: “оправа подібна на меховську”); це була оправа, характерна для меховської інтролігаторської майстерні XIV і XV ст. На шкірі зазвичай витиснено рослинні орнаменти і розети. Оправи було оздоблено металевими заклепками і пряжками, за допомогою яких книгу закривали. На книжковому блоці зверху вміщено додатковий провенієнційний знак C ‡ M (Conventus ‡ Miechoviensis).

У рукописах меховської бібліотеки часом зустрічалися багаті, різнокольорові оздоблення та мініатюри, які зображали святих, різноманітні людські постаті, рослинні і тваринні орнаменти. Меховський місал уміщував дбайливо виконані мініатюри і багато оздоблені ініціали³⁰. Заслужує на увагу багато ілюстрований рукопис, який називають “Меховським антифонарієм”, який почали переписувати у 1562 р., але дату завершення копіювання не встановлено. В “Антифонарії” знаходяться ілюмінації євангельських сцен³¹, а також зображення святих і пророків. На аркуші 81

²⁴ Lat. Q. c. 67; Lat. F. c. I 238; Lat. Q. XVII 135; Lat. F. c. I 89; Lat. Q. c. II 437.

²⁵ Наприклад: Lat. F. c. I. 189.

²⁶ Lat. F. c. I. 209.

²⁷ Truskolaska E. Księgozbiór bożogrobców miechowskich w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie // *ABMK*. – 2004. – Т. 81. – S. 369.

²⁸ Biblioteka Narodowa. Zaginione rękopisy Biblioteki Narodowej rewindykowane z Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu – sygn. petersburskie: Lat. I Q. 1342 – “Gloria s. Hierosolimitani Sepulchri”; Lat. Q vel. II. 3 – інформація про Святу Землю, надіслана патріархом Єрусалимським до Римської курії (рукопис XIV–XV ст.).

²⁹ Lat. F. c. I 533. Частину рукопису подарував такий собі Рокіцький (*Rokithczki*) у 1495 р.

³⁰ Lat. F. v. I 83.

³¹ Це були: постать Христа Спасителя (арк. 24), поклон трьох волхвів (арк. 52), в'їзд до Єрусалиму (арк. 119), Ісус Христос у Саді Гетсиманському (арк. 124), Тасмна Вечера (арк. 129), Христос, який виходить

зображено кантора, який співає в монастирській келії і має виразні ознаки належності до ордену лицарів Гробу Господнього, оскільки одягнутий у чорний одяг із повійним хрестом. Рукопис доповнюють багато оздоблені ініціали та рослинні орнаменти³². Натомість у двох томах кодексу під назвою *Glossa in decretales Gregorii IX* ми на перших сторінках зустрічаємо великі кольорові мініатюри³³.

На аркушах кодексів часом записували молитви польською мовою, як було у випадку з рукописом XIV ст., де віднайшовся польський текст: *Zdrowasz Krolewno Mathko mieloszerdzya...* – однак з кількох віршів М. Горновська віднотувала лише початок³⁴. Також вона згадує про польські тексти і слова, записані на полях книг³⁵. У рукописі XV ст. *Glossae in evangeliae* знаходилися численні польські глоси, текст “Богородиці” і десять приказок польською мовою³⁶. В інших кодексах ми також бачимо польські вирази і глоси, зокрема у словниках з перекладами з латини на польську³⁷. Видається, що ченці записували в кодексах молитви, слова чи переклади для того, щоб пізніше вони могли слугувати їм головно під час виголошення проповідей. Можна припустити, що тим самим вони сприяли укріпленню та розвитку польської мови.

Як уже згадувалося, меховська бібліотека збільшувалася завдяки переписуванню книжок у тамтешньому скрипторії, закупівлям, дарам від світських осіб і ченців, а також завдяки книгозбірням, отриманим у спадок від померлих членів спільноти. Всі кодекси включали до меховської бібліотеки. Міхал з Радомська у 1387 р. придбав у Празі для меховського монастиря “*Zolthonis glossa super psalterium*” 1386 р. за 65 грошів³⁸ та “*Postylli Conrada Zolthonis*” 1386 р. за дві копи грошів³⁹. Уже будучи генеральним препозитом, Міхал закупив “*Sermones Sacri*” паризького канцлера Гійома 1404 р., який було призначено для читання проповідей у меховському костелі⁴⁰. Препозит Вацлав зі Здзехова (пом. 1423) у 1423 р. придбав для бібліотеки словник для всієї Біблії за 9 марок і 8 грошів⁴¹. У 1465 р. брат із меховського конвенту Пьотр зі Скаришева придбав “*Liber novi testamenti*”⁴², а препозит костелу Св. Ядвіги, Ян Бартошев-

з гробу, і три жінки-мироносиці (арк. 136), Христос, який благословляє (арк. 146), Христос, який сидить на гробі (арк. 161), сходження Святого Духа (арк. 167).

³² Biblioteka Seminarium Duchownego w Kielcach, rkp., sygn. RI-8; Zdanowski J. *Iluminowane rękopisy księgozbiorów kapitularna katedralnego i seminarium duchownego w Kielcach oraz kościoła parafialnego w Miechowie*. – Kielce, 1929. – S. 30–57, тут докладно описано всі оздоби цього рукопису.

³³ В першому томі на першому аркуші є мініатюра, яка показує Ісуса, що сидить серед мудреців, а далі слідує текст, оточений гарними кольоровими каймами із золотом, стилізованими під квіти. Ініціал “G” має зелений верх. Внизу під текстом – два ангели, які тримають герб, і обабіч дві голубки з написом “*Spiritus ubi vult spirat*”. Напис виконано червоним кольором на ліловому тлі. У другому томі на першому аркуші – велика мініатюра, на якій зображено священика в пурпуровому одязі й тиарі, що сидить на троні, а обабіч – кардиналів у червоних капелюхах і фіолетовому одязі, перед тронем на колінах стоїть чернець, одягнений у блакитне. Далі – так само укладений текст і оздоблені рамки. Внизу під текстом та сама композиція, що в першому томі: ангели, герб і голуби в опоясках. Див.: Lat. F. c. II 164.

³⁴ Hornowska M. *Materiały źródłowe do książki o bibliotekach średniowiecznych...*, k. 10, Lat. F. c. I. 10.

³⁵ *Ibidem*, k. 24, Lat. F. c. I. 57.

³⁶ Lat. Q. c. I 163.

³⁷ Lat. F. c. I 294, Lat. F. c. I 338, Lat. Q XVI 8, Brückner A. *Z rękopisów petersburskich. II. Średniowieczne słownictwo polskie // Prace Filologiczne*. – 1899. – T. 5. – S. 11–12, 29.

³⁸ Hornowska M. *Materiały źródłowe do książki o bibliotekach średniowiecznych...*, k. 17, Lat. F. c. I. 29.

³⁹ *Ibidem*, k. 17. Імовірно, йдеться про кодекс Lat. F. c. I. 27.

⁴⁰ “*Sermones Sacri pro Dominus Vilhelmi Cancellarii Parisiensis 1404. Sermones ordinavit seu comparavit Dominus Michael praepositus Monasterii Miechoviensis ad praedicandum in Ecclesia Miechoviensis sub Nr 14*”, див.: Hornowska M. *Materiały źródłowe do książki o bibliotekach średniowiecznych...*, k. 29, Lat. F. c. I. 76.

⁴¹ Korzeniowski J. *Zapiski z rękopisów Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu // Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce*. – Kraków, 1910. – T. 11. – S. 17; Lat. F. v. I 79.

⁴² Lat. F. c. I 294.

ський (пом. 1482), у 1475 р. закупив за копу грошів “*Quadragesimale quod novi thesauri titulum gerti*”⁴³. У XV ст. брат Марцін із Жарновця, колишній меховський кустош, придбав для меховського монастиря два рукописи – “*Passionale seu passione et vita sanctorum*” і кодекс XV ст.⁴⁴ Ян із Ксьонжа, препозит Св. Ядвіги, у 1562 р. придбав “*Thesaurus povus*” за чотири флорини і один грош⁴⁵. Бібліотечні фонди збільшувалися завдяки дарам ченців. Свої книжки – збір теологічних і правничих рукописів – заповів меховській бібліотеці Станіслав Стойковіц (пом. 1395). Ян Бартошевський заповів монастирській бібліотеці в Мехові 60 томів зі своєї приватної бібліотеки⁴⁶. Серед колишніх власників книг знаходимо імена: Валенти зі Скаришева, плебана у Холмі (XVI ст.); Мацея з Мехова (пом. 1523) – лікаря, астролога, географа, професора Краківської академії, який заповів 10 примірників з приватної бібліотеки, яка складалася приблизно з 250 кодексів, що містили близько тисячі різних назв⁴⁷; кам’янецького єпископа Леонарда Слоньчевського з Вишогроду (пом. 1563). Таким же чином після смерті препозита костелу св. Яна у Гнезно Станіслава з Ловіча Беди (Беди) його бібліотеку було включено до книгозбірні меховського монастиря⁴⁸. Пізніше ченці збагачували меховську бібліотеку власними книгозбірнями. Йдеться про кардинала Анджея Баторія (1563–1599); генерального препозита, історика, архівіста та бібліотекаря в Мехові; Самуеля Накельського (1584–1652); препозита костелу св. Яна у Гнезно Тибурціуша Яскловського (пом. 1629); вишгородського препозита (від 1630 р.) Томаша Лігоцького; меховського препозита Флоріана Буйдецького (пом. 1783), та багатьох інших, про яких мова піде далі. Світським донатором був такий собі *Dominus Rokithczki*, який у 1495 р. подарував меховським ченцям “*Sermones fratris Bernardi*”⁴⁹. Вочевидь, він був не єдиним світським доброчинцем бібліотеки.

Завдяки винайденню у XV ст. книгодрукування і розповсюдженню друкованої книги меховська книгозбірня стала поповнюватися і такими екземплярами, хоча переписування книг від руки не припинилося. Як уже згадувалося, після касації 1819 р. частина книгозбірні потрапила до інших бібліотек, у тому числі до бібліотеки Варшавського університету. За своєю Трусколяською, нагромаджена провенієнційна картотека на сьогодні виявила одну інкунабулу, близько 500 видань XVI ст. і близько 150 томів XVII ст., які походять із бібліотеки меховського конвенту⁵⁰, а робота з визначення походження книг триває далі.

Найбільше книг XVI і XVII ст. – це видання Святого Письма та теологічні праці, зокрема широко представлена Біблія, яку друкували в Базелі, Ліоні та Цюриху латинською та італійською мовами, а також польською (в перекладі Якуба Вуєка), є і два видання біблійних конкордансів. На увагу заслуговують твори Отців Церкви та патристична література: праці Климента Александрійського, Оригена, єпископа Карфа-

⁴³ Lat. F. c. I 347.

⁴⁴ Lat. F. c. I 10; Lat. F. c. I 463.

⁴⁵ Lat. F. c. 474.

⁴⁶ Nakielski S. *Miechovia sive promptuarium antiquitatem monasterii Miechoviensis...* – S. 533, 542.

⁴⁷ Hajdukiewicz L. *Biblioteka Macieja z Miechowa*. – Wrocław, 1960. – S. 97, 99; Ejusdem. *Maciej z Miechowa // Polski Słownik Biograficzny*. – Wrocław, 1974. – T. 19. – S. 28–33.

⁴⁸ Czupnik M. *Bożogrobca Stanisław z Łowicza i jego księgozbiór // Z badań nad polskimi księgozbiórami historycznymi*. – Warszawa, 1996. – T. 17. – S. 26, 33.

⁴⁹ Lat. F. c. I 533 – “*Sermones*” становить лише частину цього кодексу.

⁵⁰ Truskolaska E. *Księgozbiór bożogrobców miechowskich...* – S. 354. Ця публікація Єви Трусколяської допоможе дослідити вміст меховської книгозбірні, яка знаходиться у фондах бібліотеки Варшавського університету.

генського Кипріяна, Августина Блаженного, Кирила Єрусалимського, Ієроніма, Іоанна Золотоустого, пап Лева Великого і Григорія Великого. Книгозбіря містить багато публікацій із догматичної та моральної теології. З цих галузей на увагу заслуговують: *Summa totius theologiae* Томи Аквінського і коментар до неї Ієронімо де Медічі (венеціанське видання 1614 р.), коментарі до праць відомих філософів-теологів: Бонавентури (венеціанське видання кінця XVI ст.) і Дунса Скота (антверпенське видання кінця XVII ст.), праці Катерини Сієнської, Луїса де Гранада і Томи Кемпійського, а також Петра Канізія і Станіслава Гозія. Широко представлена і ексегетика згаданих Отців Церкви, а також таких авторів, як Емануель Са, Йоан Фабрі, Йоганн Вільд, Гектор Пінто, Ієронім Осоріо, Якуб Вельдіус, Бенедикт Аріас Монтанус. Заслуговує на увагу комплекс проповідницької літератури, починаючи від праць Беди Високоповажного до Якуба де Ворагіне, Петра Палудана, Франческо Панігароли, Корнеліуса Муссо – пріора монастиря св. Агати в Делфті у XVI ст., Йоганна Вільда, Георга Вітцеля з Фульди, автора полум'яних антилютеранських творів, який перейшов з протестантизму до католицизму, а також проповіді реформаційного теолога Мартіна Айзенгріна. Серед літургійних праць вирізняється фундаментальна тритомна “*Agenda Gnesnensis*” Томаша Плази, видана в Кельні у форматі “ін фоліо”, праця вже згаданого Гійома Дюрана “*Rationale Divinorum officiorum*”, розкішне видання “*Opera tria...*” юриста Конрада Бруна про посольства, церемонії та релігійні зображення, “*De religijne ... de Ecclesia ac seremoniis eius dialogus*” Яна з Тжцяни, порівняння релігійних звичаїв та літургії різних визнань. У книгозбірні знаходилися два примірники “*Missale Romanum*”, не бракувало і публікацій на тему ересі. Там, зокрема, вміщено тексти Святого Епіфанія та Іренея Ліонського, датовані патристичним періодом, а також Бернара з Люксембурга, Конрада Бруна, видатного полеміста XVI ст. Вільгельма Ліндануса (Віллема ван дер Ліндта), Тільмана Бреденбаха, Томаса Степлтона, Ніколя Вільганьона, Роберто Белларміно, а також публікації поляків: Станіслава Гозія, Станіслава Соколовського, Марціна Сміглецького та лютеранина Леонарда Кульманна. Згідно з Є. Трусколяскою, періодом Реформації датуються небагато публікацій, причиною чого була спрямованість ордену Гробу Господнього не на теологічну полеміку та боротьбу з ерессю, а на повсякденну душпастирську роботу у своїх представництвах⁵¹.

У бібліотеці Варшавського університету зі згаданої книгозбірні, крім теологічної літератури, зберігаються багато праць з інших галузей науки. Філософія представлена не дуже широко, з цієї галузі, зокрема, наявні твори Арістотеля і Платона, а також інших філософів, розпорошені серед теологічних праць. Натомість історія широко представлена творами Геродота, Діона Кассія, Діонісія Галікарнаського, Тита Лівія, Луція Аннея Флора, Бероеса з Вавилону, “*Antiquitatum Iudaicarum libri*” Йосифа Флавія у двох виданнях. Галузь новітньої історії представляли праці італійського лікаря Паоло Джовіо, Лоренца Зауера та Йоганна Науклеруса, “*Historia Voiemica*” Іоанна Дубравія, початки історії Німеччини, описані Йоганном Герольдом, історія Росії Сигізмунда Герберштейна та праці з історії Польщі, видані Яном Гербуртом, Йоганном Пісторіусом і Мацеєм Стрийковським. Історію Церкви представляють праці Баронія і Сульпіція Севера. Такі матеріали до історії Церкви, як біографії святих, знаходимо у “*Martyrologium Romanum*”. Агіографію представлено у збірниках житій святих, пап і духовних осіб. Відзначимо географічно-етнографічні публікації Йоахіма Радіана і Йоганна Бема, латинський переклад праці Джіроламо Бенцоні

⁵¹ Truskolaska E. Księgozbiór bożogrobców miechowskich... – S. 356–358.

“La historia del Mondo Nuovo”, яка стосується відкриття Америки, а також “Novus orbis regionum” – першу історію Великих географічних відкриттів, автором якої був протестантський теолог Симон Гринеус. Варто звернути увагу на видане у Флоренції 1594 р. “Urbis Hierosolymae brevis descriptio” Крістіана Адріхоміуса, автора, який досконало знав географію Святої землі. У меховській книгозбірні знаходилися праці з галузі канонічного і цивільного права. Канонічне право охоплює збірники ухвал Вселенських соборів, булларії й ухвали окремих соборів. Цивільне право представлено, зокрема, збіркою польських сеймових конституцій за 1550–1578 рр., “Правом Королівства Польського” Миколая Залашовського, “Інвентарем конституцій коронних від ... 1550 до ... 1628” Войцеха Мадалінського, а також загальними працями з цієї галузі Крістофа Брехтера, Йоса де Дамхаудера, Роберто Маранти, які були корисними при розв’язанні комплексу економічно-правових проблем Ордену. Варта уваги невелика підбірка книг медичної тематики. Вона містить працю грецького монаха VII ст. Теофіла Протоспартарія “De corporis humani fabrica”, два медичні підручники – Яна Горніуса і Леонарда Фука, а також публікації на тему гігієни, фармацевтики (про приготування медикаментів), загальні медичні поради Мацея Корнака і працю про внутрішні хвороби Діонізія Фонтанона. У меховській книгозбірні були доступні підручники, словники, різноманітні компендіуми, примірники Римського катехизису та методична література, яка стосувалася викладання і була потрібна для навчання не тільки в Ордені, а й у школах, якими опікувалися ченці. Серед книг, які належали меховським ченцям, знаходилась і типово світська література⁵².

Згадані вище праці було написано латинською мовою, трапляються і латинські переклади з національних мов. Крім латини, найбільше книжок написано польською та італійською мовами, натомість грецька мова з’являється рідко, а книг німецькою мовою – як пише С. Трусколяска – майже нема⁵³. Однак слід зазначити, що в інвентарі меховської книгозбірні 1810 р., укладеному незадовго перед касацією, згадано праці німецькою, французькою та східними мовами.

3. Люди – переписувачі, власники і читачі книг

Відомо, що меховські лицарі Гробу Господнього керували одним із найбільш процвітаючих монастирських скрипторіїв Середньовіччя, маючи при цьому в розпорядженні кількісно і тематично багату бібліотеку. В одному з кодексів занотовано, що було 15 копійців (“рук меховських 15”)⁵⁴. Неодноразово кодекси переписували від кількох до кільканадцяти осіб. Лише дехто з них записував своє ім’я, свідчення чому ми зустрічаємо приблизно у 130 кодексах⁵⁵, у яких підписався лише 31 копійств, залишивши свої автографи. Серед великої кількості переписувачів зустрічаємо ченців ордену Гробу Господнього з Мехова, Пшеворська, Кракова і Лежайська, а також Унейова, який розташований неподалік Мехова. Принаймні частина копійців повинна була засвідчити наявність академічної освіти. Це доводить приклад Матеуша з Ксьонжа, який переписав кодекс у 1389 р., вочевидь, під час навчання у Празі⁵⁶, та бакалавра

⁵² Truskolaska E. Księgozbiór bożogrobców miechowskich... – S. 358–360.

⁵³ Ibidem. – S. 360.

⁵⁴ Hornowska M. Materiały źródłowe do książki o bibliotekach średniowiecznych..., k. 60; Lat. F. c. I. 215.

⁵⁵ М. Горновська уклала список зі 127 кодексів, які зберігалися в Національній бібліотеці. Також див.: Brückner A. Z rękopisów petersburskich... – S. 4, 6, 11–12, 13, 29. Згодом з’ясувалося, що кількість меховських кодексів була значно більшою, див., напр.: Lat. Q XVI 8.

⁵⁶ Lat. F. c. I. 33.

права Павла, який розпочав переписувати “Rationale divinorum”⁵⁷. У XIV ст. серед копіїстів зустрічаються Станіслав (1375 р.), Алекси, якого називали Вавжинцем з Лелова (1380 р.), згаданий Матеуш із Ксьонжа (1389 р.), Пьотр із Мехова (XIV ст.). Найвідомішим копіїстом кінця XIV – початку XV ст. був Вацлав зі Здзехова, який переписував рукописи вже як клірик⁵⁸, про що свідчать рукописи XV ст., наприклад, кодекс “Postilla super dominicas et festivitates” містить запис: “p[er] Venceslaum f[ratrem] ord[inis] Miechow 1400 natione polonum”⁵⁹. Вацлав зі Здзехова, навіть будучи препозитом св. Ядвіги на Страдом’ї (1406–1409), переписував рукописи у 1406–1407 рр.⁶⁰ У XV ст. серед переписувачів меховських рукописів були не тільки польські ченці ордену лицарів Гробу Господнього. У 1407 р. чернець ордену Гробу Господнього Альберт із Праги на Здеражі, перебуваючи в Мехові, скопіював для тамтешньої бібліотеки “Secunda pars postillae Zderasiensis”⁶¹. Кодекси XV ст. копіювали Анджей *de Brzesznien / Brzesznycza* (1422 р.), Клеменс із Вавженчиць (1423 р.), Миколай, син Павла з Накла неподалік Мехова (1427 р.). Ян Баруховський із Бресту, чернець монастиря Св. Ядвіги у Кракові, у 1424 р. скопіював “Glosse in psalterium” Миколая з Ліри⁶². У 1430 р. Станіслав, парох Мехова і села Унеюв⁶³, скопіював частину рукопису Миколая з Ліри під заголовком “Glossa super Psalterium”⁶⁴ і, ймовірно, кодекс, до якого входили “Sermones” та “Johannis Galenis summa collectionum”⁶⁵. У 1444 р. Вавжинець із Жарновця, меховський клірик, переписав “Sacramentale” Миколая з Блоня⁶⁶. В 1446 р. у меховському скрипторії Лукаш із Мехова закінчив переписування “Rationale divinorum”, яке розпочав бакалавр права Павел⁶⁷, а другий примірник цієї праці того ж року переписали меховські клірики, які, ймовірно, вправлялись у копіюванні кодексів. Також у Мехові займалися переписуванням Станіслав з Бохні (1447 р.) і Станіслав (1452 р.). Там само у 1455–1456 рр. Юліан *de Cruchov (Czuchowo)* скопіював два кодекси, третій він закінчив у монастирі в Пшеворську, а четвертий – вже в Лежайську⁶⁸. Альберт із Мехова у 1462 р. переписав у меховському скрипторії словник “Granarius”⁶⁹. Брат Ян у 1463 р. у Пшеворську скопіював кодекс “Vigandi, Postilla seu sermones de tempore et de sanctis”⁷⁰. Переписувачами середньовічних кодексів були Станіслав із Победзиська (1463 р.), Вавжинець *de Goszlijcze* (1472 р.), Анджей із Мехова, який переписав дві праці у 1473 і 1475 рр., а також Миколай *de Swiszczyna*

⁵⁷ Lat. F. c. I 226.

⁵⁸ Korzeniowski J. Zapiski z rękopisów Cesarskiej Biblioteki Publicznej... – S. 17; “Venceslao clerico de Sdzechovia conscriptus anno domini 1390”.

⁵⁹ Hornowska M. Materiały źródłowe do książki o bibliotekach średniowiecznych..., k. 23; Lat. F. c. I. 55.

⁶⁰ Lat. F. c. I. 78 – “Evangelia dominicalia et sermones”; Lat. F. c. I. 88 – “Rationale divinorum officiorum” Гійома Дюрана; Lat. F. c. I 104 – “Johannis heremite Sermones dominicales”; Lat. Q. c. I 21 – “Augustini Flores”.

⁶¹ Lat. F. c. I. 97.

⁶² Lat. F. c. I 112.

⁶³ Hornowska M. Materiały źródłowe do książki o bibliotekach średniowiecznych..., k. 47; Lat. F. c. 180 – “per Stanisłai sac(er)dote de Mychow et villa Uniejow”.

⁶⁴ Lat. F. c. I 180.

⁶⁵ Lat. F. c. I 194.

⁶⁶ Lat. Q. c. I 67.

⁶⁷ Lat. F. c. I. 226, Lat. F. c. I. 227.

⁶⁸ Lat. F. c. I 254; Lat. F. c. I 89; Lat. F. c. I 283; Lat. Q. XVI 1.

⁶⁹ Lat. F. c. I. 294. Див.: Brückner A. Z rękopisów petersburskich... – S. 11.

⁷⁰ Lat. F. c. I. 283.

(1477)⁷¹. Список середньовічних копіїстів замикають Ян із Пшеворська (1483 р.), який переписав латинський словник, і меховський клірик Гжегож *alias Kwyathkowsky* (XV ст.)⁷². Зі згаданого 31 копіїста щонайменше 26 належали до ордену⁷³.

Одним із факторів впливу на формування книгозбірні було піклування про інтелектуальний розвиток ченців. Лицарі Гробу Господнього звертали особливу увагу на освіту, здобуваючи її у своєму монастирі, в іноземних університетах, Краківській та Замоїській академіях. Вони займалися написанням проповідей, житій святих, пов'язаних з орденем, правил чернечого життя, а також теологічних, філософських та історичних праць, зокрема, порушуючи у своїй творчості питання, які випливали з їхніх духовних занять. Для цього вони накопичували книги “для власних потреб і потреб братії”, як часто писали на своїх примірниках Самуель Накельський та інші ченці. Книжки збирали багато каноніків, а потім вони зазвичай переходили у власність монастиря. Окремі ченці мали власні системи позначень книжок і власні суперекслібриси, причому брати шляхетного походження вживали на позначення власності свій герб, а решта – герб ордену. Нижче спробуємо коротко представити ченців, які залишили по собі книги, а також тих, хто користувався фондами меховської бібліотеки, щоб писати свої праці.

Безсумнівно, монастирську книгозбірню використовував Станіслав Стойковіц із Ксьонжа (пом. 1395), доктор канонічного права (“доктор декретів”) і препозит конвенту лицарів Гробу Господнього в Мехові у 1384–1395 рр., який був автором “*Sermones super Evangelia per circulum anni*”⁷⁴. У 1555 р. Станіслав Поляк, плебан із Вроцеража, отримав від препозита у Страдомі Бартломея коментар до листів св. Павла. Доктору теології Станіславу з Ловіча Беді (чи Беді, пом. 1574) належала бібліотека обсягом близько 100 найменувань, деякі з них він ще перед смертю пожертвував своїм співробітникам і приятелям. Це була книгозбірня прикладного характеру, необхідна для душпастирської та проповідницької діяльності, а також наукової роботи, яку проводив учений-теолог, апологет католицизму і противник Реформації. Пізніше нею користувалися наступні покоління ченців⁷⁵. Маріанна Чапнік вела мову про 19 друкованих праць у 26 томах, які залишилися після Станіслава з Ловіча, з яких на бібліотеку Варшавського університету припадає 14 видань (22 томи); ще 10 позицій він передав до Мехова, а решта розпорошилися по Польщі, діставшись, зокрема, каліським і ломжинським єзуїтам, а також домініканцям у Пьотркові⁷⁶.

Найбільшим донатором меховської бібліотеки був Самуель Анджей Накельський, препозит конвенту на Страдомі у Кракові та історик ордену. На сьогодні у фондах бібліотеки Варшавського університету виявлено близько 45 його книг, які він заповів рідному монастирю⁷⁷. Деякі з них позначені суперекслібрисом, який існує у двох

⁷¹ Lat. F. c. I. 338. Див.: Brückner A. Z rękopisów petersburskich... – S. 11–12, Lat. F. c. I. 344; Lat. F. c. I. 533.

⁷² Lat. Q. XVI 8; Lat. F. c. I. 514.

⁷³ Skrzyński R. *Kanonicy Grobu Bożego na ziemiach polskich w latach 1163–1567* (машиніпис у автора).

⁷⁴ Рукопис, який включає проповіді Станіслава Стойковіца – “*Incipit postilla evangeliorum domini Stanislai decretorum doctoris, prepositi Miechoviensi ab Adventu usque ad Ascensionem Domini*”, переписаний кліриком Вацлавом зі Здзехова у 1391 р., згодом меховським препозитом, знайшовся в Імператорській публічній бібліотеці у Санкт-Петербурзі. У рамках ревіндикації він повернувся до Польщі і був знищений під час Другої світової війни.

⁷⁵ Czapnik M. *Bożogrobca Stanisław z Łowicza*... – S. 26, 33.

⁷⁶ *Z badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi*. – Warszawa 1996. – T. 17. – S. 17–49; Truskolaska E. *Księgozbiór bożogrobców miechowskich*... – S. 362.

⁷⁷ Wyczawski H. E. *Nakielski Samuel Andrzej // Słownik Polskich Teologów Katolickich* (далі – SPTK). – Warszawa, 1982. – T. 3. – S. 194–195; С. Трусколяска зазначила: “С також певна кількість книг Накельського,

варіантах⁷⁸. Тематика цих праць є дуже неоднорідною і свідчить про широту зацікавленень їхнього власника – крім теології, чимало уваги в них присвячено історії Польщі та інших країн.

Велика книгозбірня, вочевидь, належала Вінценти Баранкевичу, який походив із Мехова, а у 1679 р. був стипендіатом львівського каноніка Яна Барановського⁷⁹. Нині в бібліотеці Варшавського університету зберігається 11 книг із його підписом⁸⁰. Інші ченці залишили по собі по кілька книг. Тибурціуш Яскловський (1584–1628), препозит гнєзненського конвенту, залишив кілька книжок Святого Письма, йому також належав суперекслібрис. Збереглося кілька книжок із першої половини XVII ст., які належали вишгородському препозитові Томашу Лігоцькому, власникові Нового Заповіту в перекладі Якуба Вуйка і кількох теологічних праць, натомість Валенти зі Скаришева, плебан у Хелмі над Рабою, залишив по собі п'ять публікацій⁸¹. Крім цього, відзначено книги, які належали меховському кустошеві кінця XVI ст. Якубу Цешенцькому; генеральному меховському кустошеві середини XVII ст. Адаму Рушбатовичу; доктору філософії, кустошеві і меховському проповіднику Станіславу Ласіцькому; лежайському препозитові і меховському кустошеві Альберту Матчинському; доктору теології, меховському кустошеві та кам'янецькому каноніку Мацею Августину Вольському; Станіславу Пачкеру зі Львова – меховському професу у другій половині XVI ст.; меховському ченцю Яну Якобеюсу з Кужелова; племіннику професора Краківської академії Станіслава, доктору теології Каролу Чаплинському; Войцеху Чаплинському – стипендіатові Я. Барановського і колишньому директорові меховської школи (на сьогодні ідентифіковано п'ять книг із його бібліотеки), Лукашу з Вишгороду, меховському професу, викладачеві Краківської академії у 1632–1635 рр.; Томашу Кочоркевичу, доктору теології, препозиту і декану в Лежайську, провінціалу Руської провінції, а також Флоріану Буйдецькому, меховському препозитові, авторові проповідей, житій святих і праць, присвячених рідному конвенту⁸². Меховська бібліотека збагатилася і стараннями генеральних препозитів. Завдяки Шимону Луговському до неї потрапило ліонське видання Біблії середини XVI ст., хоч і кружним шляхом: через його племінника Станіслава Луговського, а потім Марціна Фальковського, якому препозит заповів цю книгу⁸³. Ми ніколи не дізнаємося, скільки книг із бібліотеки конвенту Ш. Луговський привласнив собі, але з майном ордену Гробу Господнього, в тому числі з бібліотекою, він поведився як із власним. Натомість у Бібліотеці Варшавського університету збереглися чотири книги, які належали кардиналу Анджее Баторію. На увагу заслуговує праця Станіслава Соколовського *De vera et falsa Ecclesiae discrimine...* 1583 р., можливо, виконана на доручення дядька Анджее, короля Польщі Стефана Баторія⁸⁴, і згодом подарована кардиналові.

які не містять ні його суперекслібрису, ні провенієнційного запису, а лише нотатки на полях, зроблені його рукою, тож із певністю можна стверджувати, що він був їхнім користувачем” (Truskołaska E. *Księgozbiór bożogrobców miechowskich...* – S. 362).

⁷⁸ Суперекслібриси С. Накельського цитують у: Piekarski K. *Superexlibris polskie od XV do XVIII wieku.* – Kraków, 1929; Sipayło M. *Polskie superexlibrisy XVI–XVIII wieku...*; Cubrzyńska-Leonarczyk M. *Polskie superexlibrisy XVI–XVIII w. Centuria druga...*; Truskołaska E. *Księgozbiór bożogrobców miechowskich...* – S. 362.

⁷⁹ Peckowski Z. *Miechów. Studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do roku 1914...* – S. 454.

⁸⁰ Truskołaska E. *Księgozbiór bożogrobców miechowskich...* – S. 362–363.

⁸¹ Ibidem. – S. 363.

⁸² Ibidem. – S. 363–365.

⁸³ Ibidem. – S. 363.

⁸⁴ Estreicher K. *Bibliografia polska.* – Kraków, 1883. – T. XXIX: Wiek XV–XVIII. – S. 13; Truskołaska E. *Księgozbiór bożogrobców miechowskich...* – S. 363.

Тут також слід згадати, що згідно з провенієнційними дослідженнями, які щодалі просуються, багато книг із меховської бібліотеки містять записи світських осіб, єпархіального духовенства та керівних діячів держави і Церкви – але ця наукова проблема потребує дослідження в окремій розвідці.

Не підлягає сумніву, що цінними фондами меховської книгозбірні для написання своїх теологічних праць, проповідей, орденського уставу, історії ордену та катехизисів користувалися: Якуб із Кракова, згаданий вище Станіслав Беда чи Беда (пом. 1574)⁸⁵, Станіслав зі Скавіни (Скавінка) і Леонард Слончевський (Слоньчевський)⁸⁶, Шимон з Жарек (пом. 1627), Самуель Накельський (пом. 1652)⁸⁷, Флоріан Буйдецький (пом. 1765)⁸⁸, Вацлав Муратович (пом. 1753)⁸⁹, Станіслав Стемпковський⁹⁰, Вацлав Міревич⁹¹, Пьотр Борович, Якуб Павел Радліньський (пом. 1762)⁹², Ян Канти Ласкевич, Пьотр Пенкальський, а також багато інших ченців, які користалися зі скарбниці знань, нагромадженої поколіннями⁹³. Вочевидь, саме вони чи їхні брати залишили на сторінках меховських книг численні примітки, що свідчить про практичне використання фондів монастирської бібліотеки.

У збережених книгах зустрічаємо примітки, записані або проповідниками, або ченцями-читачами, які нотували свої зауваження і спостереження, або ченцями-писарями, які робили нотатки, щоб потім перенести їх до власних праць. Маргінальні і міжрядкові примітки, часом виконані кількома почерками, свідчать про те, що читачі активно користувалися книгою. Крім серйозних розмірковувань та молитв польською мовою, на полях і оправах книг можна побачити сентенції, коротку інформацію про поточні події, цікаві історії та малюнки, а у двох випадках ми навіть віднайшли рецепти приготування чорнил. Кожен рукопис і книга жили власним життям, часом мусимо добре придивитися до них, щоб відчитати, а крім уміщеного в них знання, знаходимо там думки копіїстів, власників і читачів, і зупинений ними час.

Переклад з польської Ігора ПЕТРІЯ

⁸⁵ Czupnik M. Bożogrobca Stanisław z Łowicza... – S. 23; Wyczawski H. E. Bieda (Beda) Stanisław z Łowicza // *SPTK*. – Warszawa, 1981. – Т. 1. – S. 133–134.

⁸⁶ Panuś K. *Kaznodziejstwo w katedrze krakowskiej*. – Kraków, 1995. – Cz. 1: Od początków do czasu rozbiorów. – S. 84, 101 passim.

⁸⁷ Wyczawski H. E. Nakielski Samuel Andrzej // *SPTK*. – Warszawa, 1982. – Т. 3. – S. 194–195.

⁸⁸ Murawiec W. Bujdecki Florian Sebastian // *SPTK*. – Warszawa, 1981. – Т. 1. – S. 250–252.

⁸⁹ Brzuszek B. Muratowicz Waclaw // *SPTK*. – Warszawa, 1982. – Т. 3. – S. 184–185; Skrzyniarz R. Muratowicz Waclaw // *Encyklopedia katolicka*. – Т. 12 (у друці).

⁹⁰ Skrzyniarz R. Stempkowski Stanisław // *Polski Słownik Biograficzny*. – Kraków, 2004–2005. – Т. 43. – S. 396–397.

⁹¹ Skrzyniarz R. Mirewicz Waclaw // *Encyklopedia katolicka*. – Т. 12 (у друці).

⁹² Grzebień L. Radliński Jakub Paweł // *SPTK*. – Warszawa, 1982. – Т. 3. – S. 479–481.

⁹³ Skrzyniarz R. Duchowość zakonu bożogrobców... – S. 56–57; Ejsudem. *Działalność naukowa bożogrobców polskich* (у друці).

LIBRARY AND INTELLECTUAL CULTURE OF THE KNIGHTS OF THE HOLY SEPULCHRE FROM MIECHÓW: HISTORY – BOOK COLLECTION – PEOPLE

Ryszard SKRZYNIARZ

*Catholic University of Lublin,
14, Aleje Racławickie, Lublin, 20-950, Poland, tel. (081) 445-33-29,
e-mail: ryszard.skrzyniarz@gazeta.pl*

This article observes the history of the library of the Knights of the Holy Sepulchre in Miechów which has been formed during six and a half centuries and was disbanded after the monastery closed in 1819. The books which remained intact to this day demonstrate the monks' aspiration for the intellectual development, accumulation of cultural heritage, and its practical use. It is stressed that the researchers who wrote theological theses, catecheses or history of the Order actively used the book collection.

Keywords: Miechów, library, the Knights of the Holy Sepulchre.

БИБЛИОТЕКА И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА РЫЦАРЕЙ ОРДЕНА СВЯТОГО ГРОБА ГОСПОДНЕГО ИЗ МЕХОВА: ИСТОРИЯ – КНИЖНОЕ СОБРАНИЕ – ЛЮДИ

Рышард СКШИНЯЖ

*Люблинский католический университет,
ул. Алеи Рацлавицкие, 14, г. Люблин, 20-950, Польша, тел. (081) 445-33-29,
эл. почта: ryszard.skrzyniarz@gazeta.pl*

Прослеживается история библиотеки рыцарей ордена Гроба Господнего в Мехове, формировавшейся на протяжении шести с половиной веков и упраздненной после закрытия монастыря в 1819 г. Книги, сохранившиеся до сегодняшнего дня, наглядно демонстрируют стремление монахов к интеллектуальному развитию, накоплению культурного наследия и его практическому использованию. Подчеркивается активное использование книжного собрания учёными, писавшими теологические труды, катехизисы или историю Ордена.

Ключевые слова: Мехов, библиотека, орден Гроба Господнего.

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2011

Прийнята до друку 10.07.2012